

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ДОШКІЛЬНОЇ ТА
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**Формування образного мовлення учнів
початкових класів на уроках української
МОВИ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студентка 2 курсу 211.2 М групи

Спеціальності 013 Початкова освіта

Освітньо-професійної (наукової)

програми Початкова освіта

Андрієвська Олена Сергіївна

Керівник к. пед. н., доцент Чабан О.В.

Рецензент к. пед. н., доцент Воропай Н.А.

Херсон – 2020

Додаток Г. Результати експериментальної роботи.....	54
Додаток Д. Конспект уроку української мови у третьому класі «Слова з прямим і переносним значенням. Спостереження за значенням слів».....	56
Додаток Е. Кодекс академічної доброчесності.....	59

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Образне мовлення є ознакою якісного і емоційно багатого мовлення, що виступає для учнів початкової ланки у незвичайному метафоричному значенні для визначення можливості художнього відтворення дійсності. Провідна мета вивчення української мови передбачає формування умінь і навичок користування мовними засобами, в процесі сприймання, розуміння і продукування. Від того, чи володіє дитина цими формами мовленнєвої діяльності, залежить і підпорядкованість моральним переконанням, естетичним цінностям, внутрішній культурі.

Багатовимірність і неоднозначність проблеми формування образного мовлення зумовили її розгляд з різнобічних позицій: психолінгвістичні засади розвитку мовлення (Л. Виготський, Д. Ельконін, І. Зимня, С. Рубінштейн); культура мовлення (Н. Бабич, Б. Головін, М. Стельмахович, Л. Мацько); комунікативний фактор вивчення мови (А. Богуш, Л. Варзацька, О. Горошкіна, Т. Донченко, Т. Ладиженська, М. Пентилюк, М. Стельмахович); розширення словникового запасу учнів на різних етапах мовленнєвого розвитку (А. Арушанова, Н. Голуб, Т. Коршун, Л. Кулибчук, Г. Рамзаєва); розробка мовного елементу загальноосвітньої підготовки учнів (М. Вашуленко, М. Пентилюк, Г. Фомічева, Хорошковська); функціонування текстів художнього стилю (Л. Варзацька, Л. Мацько, В. Мельничайко, В. Науменко, Н. Остапенко).

Аналіз науково-методичної літератури з проблеми свідчить про те, що особливого вивчення потребують і шляхи вирішення питання, щодо формування образного мовлення і з позицій лінгводидактики, і методики формування образномовленнєвих знань, умінь і навичок учнів.

Ефективність формування образномовленнєвих знань, умінь і навичок значною мірою визначається послідовною реалізацією в освітньому процесі як загальнодидактичних (науковості, доступності,

систематичності і послідовності та ін.), так і лінгводидактичних (єдність образного мовлення і образного мислення, мовленнєве спрямування уроку, тощо) принципів. Комплексний підхід відповідно до їх реалізації створює і забезпечує сприятливі умови для здійснення підходів, щодо формування образного мовлення.

Все вищезазначене підтверджує необхідність спрямування роботи над образним мовлення молодших школярів і вибір теми дослідження: «Формування образного мовлення учнів початкових класів на уроках української мови».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційну роботу виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри теорії та методики дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету «Теоретико-методичні засади формування професійної компетентності сучасного педагога дошкільної та початкової освіти» (державний реєстраційний номер 0117U003762).

Мета дослідження – визначити лінгводидактичні засади формування образного мовлення молодших школярів, а також розробити і експериментально перевірити ефективність методики формування образного мовлення в третьому класі на уроках української мови.

Відповідно до мети було визначено такі **завдання дослідження**:

- 1) розкрити лінгводидактичні засади формування образного мовлення в наукових дослідженнях;
- 2) визначити сутність основних понять образного мовлення;
- 3) розробити й впровадити систему вправ на формування умінь образного мовлення учнів;
- 4) перевірити експериментальним шляхом ефективність методики з формування образного мовлення на уроках української мови в третьому класі.

Об'єктом дослідження є уроки української мови в початкових класах.

Предмет дослідження – методика формування образного мовлення учнів початкової освіти на уроках української мови в третьому класі.

Для розв'язання поставлених завдань та досягнення визначеної мети застосовувався комплекс методів дослідження: теоретичні – вивчення і аналіз лінгводидактичної, психологічної та педагогічної науково-методичної літератури з питання дослідження (для з'ясування змісту базових понять); емпіричні – експеримент, що складається з констатуючого, формуючого та контрольного етапу (для перевірки ефективності запропонованої методики); кількісний і якісний аналіз інформації, отриманої в ході проведення експерименту (для підрахування результатів експерименту).

Наукова новизна здобутих результатів полягає в з'ясуванні змісту базових понять дослідження й уточненні сутності поняття «формування образного мовлення учнів початкових класів»; розробці, апробації та практичній реалізації в освітньому процесі вправ і завдань із української мови для третього класу, методичний апарат яких було спрямовано на формування образного мовлення учнів початкових класів; характеристиці методів і прийомів роботи з формування образних умінь учнів початкових класів.

Практичне значення одержаних результатів характеризується тим, що основні тези, висновки та рекомендації можуть послуговуватися в процесі вдосконалення шкільних підручників; в роботі над поліпшенням мовлення учнів початкових класів; підготовці спецкурсу студентам, що навчаються за фахом «учитель початкових класів».

Апробація. Результати дослідження були представлені на педагогічній раді Херсонського навчально-виховного комплексу «Дошкільний навчальний заклад-загальноосвітня школа I-III ступенів»

№15 Херсонської міської ради й обговорені під час передзахисту на кафедрі теорії та методики дошкільної та початкової освіти (протокол №6 від 19.11.2020). За темою дослідження була опублікована стаття «Методика розвитку художньо-літературних умінь учнів початкових класів» у збірнику наукових праць студентів «Актуальні проблеми фахової підготовки сучасного педагога».

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1.1. Поняття «образне мовлення» в наукових дослідженнях

Сучасна освітня система націлена на формування компетентностей особистості: творчих, пізнавальних, комунікативних та ін. При цьому треба зазначити, що комунікативна – виступає як одна з провідних, оскільки містить такий важливий компонент як мовлення.

Поняття «мовлення» є міжпредметним і розглядається в різних науках: психології, педагогіці та методиці навчання української мови (Додаток А).

Як правило, лінгвісти (М. Андреев, Ганс фон дер Габеленц, В. фон Гумбольдт, Л. Зіндер, О. Мельничук, С. Семчинський, І. Ющук та ін.), пишуть про мовлення в плані її зіставлення з мовою. Для них мова – це засоби спілкування і можливості (потенції), а мовлення – ті ж самі засоби в дії (реалізації). На відмінність між мовою і мовленням, але водночас і на їх єдність свого часу вказував С. Рубінштейн: «Мова, як і мовлення, якщо розглядати насамперед у єдності, це відображення буття. Мовлення – це діяльність ... мова в дії ... це мова, що функціонує в контексті індивідуальної свідомості» [25].

Психологи і психолінгвісти сходяться в думці, що мовлення виступає як процес породження і сприйняття висловлювання, тобто як психічний процес.

Методисти ж розглядають мовлення як предмет навчання, саме тому говорять про «розвиток мовлення» з точки зору реалізації його в освітньому процесі.

Мовлення як мовленнєву діяльність багато дослідників розглядали з двох боків, оскільки розуміння даного феномену – дозволяє судити про природу лінгвістично опосередкованого змістоутворення як такого.

Згідно з дослідженнями вітчизняного психолога Д. Ельконіна, мовленнєва діяльність є специфічною формою людської діяльності, її самостійним видом, проявом загальної мовленнєвої здатності, що формується і стрімко розвивається на основі біологічних, генетичних передумов як готовності до засвоєння і оперування знаковою системою й виявляються в умовах зв'язку «людина – річ, предмет», «людина (дитина) – дорослий» [46, с. 439].

Розглядаючи мовленнєву діяльність як самостійний вид діяльності, вітчизняний психолог Л. Виготський звертав увагу на: «виконавчий характер діяльності, тобто її підпорядкованість вищому порядку; цілеспрямований характер мовленнєвої діяльності, коли вже заздалегідь поставлена мета може стати її результатом; мотив, що визначає постановку мети; структуру діяльності, що дозволяє використовувати при фіксованій цілі різні способи її досягнення і по ходу виконання наміченого плану, змінювати ці способи відповідно до ситуації; те, що в описі мовленнєвої діяльності виділяються домовленнєвий і передмовленнєвий феномени; те, що мовний компонент моделі представляється більшими, ніж слова, одиницями – синтаксичними структурами; необхідність опису залежних від діяльності понять – дії, операції» [10, с. 472].

Вітчизняний педагог та психолог І. Зимня у передових виданнях пояснювала мовленнєву діяльність як активний і цілеспрямований процес, опосередкований мовою і обумовлений ситуацією спілкування і взаємодією людей між собою. Мовленнєва діяльність виступає у ролі одного з видів діяльності людини взагалі, тому разом з тим, є абсолютно

особливою діяльністю, яку не можливо порівнювати ні з трудовою, ні з ігровою, ні з будь-якою іншою [15, с. 401].

Види мовленнєвої діяльності попарно об'єднуються наступним чином: «говоріння – слухання», «письмо – читання».

Говоріння і слухання реалізують усну форму спілкування. Тому як говорінням переважно називають, на думку Ф. де Соссюра, мовлення, а слухання розглядають як необхідну умову, у якості важливої частини спілкування, тоді за формою спілкування це відношення двох видів мовленнєвої діяльності, що часто називають «усне мовлення», яке знаходить відображення у постановці цілей занять і їх формулюванні, наприклад – навчання навичкам усного мовлення. Говоріння реалізується у процесах вираження думок, волевиявлення людиною (комуніканта, адресанта) в різних формах спілкування, а слухання через процеси прийому, осмислення, оцінювання, інтерпретації мовленнєвого повідомлення людиною (реципієнтом, адресатом) [35, с. 290].

Письмо і читання зосереджуються у «писемному мовленні», тому як воно реалізується у формі, опосередкованій часом і відстанню форми спілкування. Писемне мовлення як різновид мовленнєвої діяльності, відрізняється від усного мовлення наступними психологічними особливостями: відсутністю співрозмовника, тому відтворений текст повинен містити всю необхідну інформацію для повноцінного розуміння сенсу прочитаного; контроль над писемним мовленням повинен залишатися в межах діяльності власного письма (без корекції з боку слухача), тобто текст будується таким чином, щоб мовець майже не мав жодних додаткових невербальних засобів вираження. Тут немає місця знання ситуації спілкування адресатом, є тільки візуальний контакт, що дає можливість використання міміки, жестикуляції, інтонації, пауз.

«Піднесення культури усного і писемного мовлення є однією з найактуальніших проблем, що постає перед школою» [36, с. 230].
Формування грамотного, виразного мовлення передбачає розв'язання

комплексу завдань освоєння літературної мови: від початкового етапу – дотримання вимог правильності мовлення до якісної, більш вдосконаленої, мовленнєвої майстерності, що характеризується вмінням використовувати засоби мовної виразності в різних умовах спілкування і відповідно до цілей і змісту мовлення. Образне мовлення є складовою частиною культури мовлення.

Успішність розвитку культури мовлення молодших школярів визначається, перш за все, тим, наскільки вчитель вміє успішно побудувати педагогічні умови для прояву учнями мовленнєвої активності. Це стає можливим при наступних умовах (за О. Сидоренко): вмотивування мовленнєвої діяльності учнів; забезпечення змісту для міркувань; постійне поповнення мовлення молодших школярів засобами мови (новими для них словами, формами, конструкціями та ін.); належна мовленнєва ситуація, яка забезпечує дитину прикладами застосування засобів мови в мовленні; створення доброзичливої атмосфери, яка сприяє подоланню страху перед аудиторією; тактовне виправлення мовленнєвих помилок; прояв інтересу до висловлювань кожної дитини в класі, застосування індивідуального підходу до учня з урахуванням його індивідуальних особливостей (темпераменту, характеру, рівня мовленнєвої підготовки) [22, с. 233].

«На сьогодні образність мовлення є об'єктом вивчення літературознавства, лінгвостилістики та лексикології. Сутність поняття «образне мовлення» тісно пов'язана зі змістом таких суміжних понять, як «образ», «образність», «образність мови», «образність мовлення», «виразники образності» тощо» [43, с. 72].

«Образ» і «образність» відносяться до категорії понять, дуже широких і багатопланових за своїм змістом. Різне розуміння терміну «образ» іноді тягне за собою протиріччя і полеміку. Уточнення зазначених понять – необхідна умова для вивчення питання про місце образності в ряду лінгвістичних категорій.

«Відповідно до тлумачного словника, слово «образ» має кілька значень: 1) зовнішній вигляд кого-небудь, чого-небудь; відображення когось, чогось у пам'яті, свідомості чи створене уявою; копія, подоба когось, чогось; 2) характерна для літератури й мистецтва форма відображення дійсності; узагальнений тип, характер, створений письменником чи митцем; 3) те, що народжується, постає в уяві; 4) зображення когось, чогось; 5) відображення у свідомості явищ об'єктивної дійсності; який відтворює, зображує щось за допомогою образів або містить образ; який вирізняється силою, дохідливістю, впливовістю; яскравий, живий (про слово)» [41].

Поняття «образність» передусім розглядається як специфічна властивість слова (Ф. Бацевич, М. Бахтін, В. Виноградов, Н. Гавриш, Л. Новиков, С. Неклюдов, О. Потебня) та особлива форма дійсності (В. Андріянова-Перетц, Н. Арутюнова, І. Гальперин, А. Коваль, О. Пономарів та ін.) [38].

Сукупний аналіз психолого-педагогічної та лінгвістичної літератури надає можливість розглядати образність мовлення як інтегративну особливість мови, що передбачається в доцільному виборі суб'єктом образних, вербальних і невербальних засобів.

Образні виражальні засоби представляють емоційні експресивні можливості лексики. Вербальна образність досягається в лексичному втіленні мовлення за допомогою інтонаційної структури. Додатковими називають і невербальні засоби, які зовні оформлюють висловлювання і є невід'ємною складовою усного мовлення.

Дослідники (Н. Гавриш, Б. Головін, В. Ковальов, М. Кожина, Н. Миропольська Л. Новиков, М. Пентилюк, О. Пономарів, О. Ушакова, О. Федоров, та ін.) до засобів образності відносять: лексико-семантичні – тропи (епітет, метафора: уособлення, алегорія; порівняння, метонімія, синекдоха, гіпербола, символ та інш.), багатозначні слова, стилістичні фігури-семантичні (антитеза, градація, тощо), синтаксичні (паралелізм,

анафора, епіфора, інверсія), замовчування (еліпси, анаколуфи), риторичне запитання тощо. Серед афористичних висловів в усному мовленні використовуються звороти з українських народно-розмовних джерел – приказки, прислів'я, крилаті вислови тощо [37].

В. Виноградов, М. Пентилюк, О. Потебня звертають увагу і на провідний емоційний компонент мовлення, без якого образність по суті неможлива. Саме тому, найчастіше зустрічається поєднання понять «образності» та «виразності». Лінгвіст Т. Ладиженська визначає «виразність» як один з важливих компонентів гарного мовлення поряд з такими поняттями, як «богатство» і «точність», що утворюється за допомогою відбору мовних засобів [20, с. 166].

На сьогоднішній день немає єдиної думки з приводу сутності даного явища, його особливостей і функцій, що в свою чергу спричиняє відсутність єдиної концепції виразності мовлення [44, с. 350].

Лінгводидактичною особливістю формування виразності мовлення у молодших школярів є різноспрямованість цього процесу. Для розвитку даної сторони мовлення дуже важливий рівень словникового запасу дітей, грамотність мовлення, достатній рівень звукової культури і, відповідно, вміння користуватися тими чи іншими мовними засобами.

Виразність виявляється і на різних рівнях мовної системи: інтонаційні засоби виразності – темп, пауза, ритм, тембр; виразні засоби фонетики – алітерація, асонанс; виразні засоби лексики і фразеології – антоніми, синоніми, багатозначність слів, фразеологізми та ін.; виразні засоби синтаксису – повтор, риторичне питання [17, с. 66].

«У працях З. Франко відзначається, що образність досягається за допомогою таких її виразників, які реалізуються в лінгвістичних та літературознавчих категоріях: фонетико-словотворчі (анафора, епіфора, алітерація, асонанс, префікси та суфікси з емоційним забарвленням); лексико-семантичні (багатозначні слова, синоніми, антоніми, омоніми,

анафора, епіфора); синтаксичні (народні приповідки: прислів'я, приказки; фразеологізми (ідіоми); тропи (епітети, порівняння, метафора, метонімія, синекдоха, символ, уособлення, гіпербола); стилістичні фігури: семантичні – антитеза, градація; синтаксичні – паралелізм, анафора, епіфора, інверсія, замовчування, риторичне запитання, риторичне звертання тощо» [37].

Формування виразності мовлення молодших школярів проходить за двома основними напрямками. Перший напрям пов'язаний з фонетичною правильністю відтворення дитиною почутого висловлювання або тексту. Критерій фонематичної розвиненості виразності мовлення у дітей розглядається в роботах таких авторів, як Н. Ілленко, А. Богданова та ін. Дані автори відзначають, що при формуванні безпосередньо фонематичної складової виразності мовлення необхідно зосереджуватися на роботі з семантичними паузами і логічним наголосом, а також на вміннях контролювати темп і тембр свого голосу. Особливості сприйняття та відтворення лексичних засобів виразності мовлення відзначені в роботах таких вчених, як В. Шпунтів, В. Козакувати ін. В роботах цих авторів увагу звернено на формування у дітей уміння виділяти засоби лексичної виразності, а також застосовувати їх у власному мовленні. Саме ці два напрямки є ключовими в процесі формування виразності мовлення у молодших школярів.

Початкова школа не ставить перед собою мету, що полягає у передачі учням теоретичних відомостей про засоби мовної виразності. Вся робота переважно носить практичний характер і тому підпорядковується системі розвитку мовлення. Основними прийомами є: виявлення в тексті образних слів і виразів; відтворення образу за описом в тексті, словесне «малювання»; вправи на використання образотворчих засобів мови: ілюстрування, опис; врахування образних зворотів в

переказ і твір; виразне читання художніх текстів; пояснення їх значення; вправи на підбір порівнянь, епітетів, складанні загадок, тощо. «Методисти визначають образномовленнєві уміння як здатність мовця використовувати в мовленні виразники образності відповідно до комунікативних умов і мети спілкування» [39].

Виходячи із специфіки теми дослідження, вважаємо за необхідне дослідити і науково обґрунтувати лише ті виразники образності, які є найбільш доступними для дітей молодшого шкільного віку. Таким чином, для подальшого розгляду виділяємо: синоніми, антоніми, багатозначні слова та з переносним значенням – тропи.

Значне місце в лексичній роботі на уроках української мови займає вивчення синонімів. Використання їх у мовленні допомагає точніше висловити думку, передати своє ставлення до того про що говориться, уникати невиправданих повторів у тексті. Тому доцільно вже в початкових класах формувати в учнів уміння розуміти значення синонімів, розрізняти їх семантичні відтінки, доречно вживати у мовленні [30, с. 2].

«Семантична природа синонімів лишається предметом дискусій: в основу їх визначення покладено або тільки семантичну близькість слів, або тільки тотожність, або обидві ці ознаки» [4, с. 89].

«Програма з української мови для початкових класів передбачає вивчення антонімів – слів, які мають протилежні значення» [2]. У системі виразальних засобів мови антоніми відіграють важливу роль. Це зумовлено насамперед тим, що вони допомагають створити контрастну характеристику образів, предметів, явищ [27, с. 64].

Відзначимо, що багатозначність у працях О. Потебні розглядалась як одне з головних джерел образності. Багатозначність слова, полісемія – наявність кількох значень одного слова [18, с. 44]. Багато слів крім основного первинного значення, мають ще інші, вторинні, пов'язані між собою значення. Вторинне значення слова

проявляється у контексті, у зв'язку з іншими словами речення. Ці вторинні значення бувають прямими й переносними (в тропах). При цьому слова часто набувають нових емоційно-експресивних відтінків, які використовуються з художньою метою [21, с. 324].

«Огляд та аналіз лінгвістичних джерел дозволяє, узагальнивши, подати такі визначення образного мовлення: «алегоричне мовлення, що пов'язує з предметом, про який йдеться, низку побічних уявлень, які викликають те чи інше емоційне відчуття» (О. Ахманова); «структура мовлення, котра, впливаючи на свідомість (або виражаючи її), формує конкретно-чуттєві уявлення про дійсність» (Б. Головін)»; «образність мовлення передбачає володіння засобами мовної образності, які зазнають певних процесів: вибір, повторення, розміщення, комбінування, трансформування тощо» (Н. Гавриш)» [9].

Під «образним мовленням» Н. Сіранчук розуміє «те мовлення, в якому передбачається вживання слів і словосполучень у незвичайному метафоричному значенні, що дає можливість художньо відтворювати дійсність» [37].

Лінгвіст П. Дудик характеризує складові частини образного мовлення – це багатство, точність і виразність.

Багатство мовлення передбачає великий обсяг словника, розуміння і доречне вживання в мовленні слів і словосполучень, різноманітність використовуваних в мовленні мовних засобів.

«Точність мовлення – повна відповідність, узгодженість висловлюваного з певними матеріальними та ідеальними реаліями життя; точність мовлення полягає в тому, щоб кожне реалізоване речення, його значення сутність, будь-яке поєднання речень правдиво, реалістично передавало зміст висловленого і особистісне поняттєво-почуттєве сприймання його мовцем» [13, с. 302].

Точність мовлення можна розглядати як оптимальне слововживання: це вибір таких слів, які найкращим чином передають

зміст висловлювання, розкривають його тему і головну думку в логічній послідовності. Тут дуже важливим є володіння синонімією, розрізнення значень смислових відтінків слова.

Виразність мовлення, як зазначали раніше, передбачає відбір мовних засобів, що відповідають умовам і завданням спілкування [1, с. 155]. Ця якість повинна співвідноситися з функціональним стилем, розумінням ситуації, щоб при виборі слів і виразів враховувати специфіку умов мовлення [47, с. 447].

Формування образного мовлення має величезне значення для розвитку зв'язного мовлення, що є основою виховання і навчання дітей в молодшому шкільному віці. Вони здатні більш глибоко осмислювати зміст літературного твору і усвідомлювати деякі особливості художньої форми.

Головна мета полягає в тому, щоб дитина творчо освоїла норми і правила української мови, вміла їх застосовувати в конкретних ситуаціях, опанував основними комунікативними здібностями.

Аналіз наукової літератури дозволив нам встановити, що:

- образні засоби – це лексико-граматичні категорії, що використовуються для вираження всіх одиниць мови (слово, словосполучення, речення, складне синтаксичне ціле). Образність мовлення – це здатність слова створювати наочно-чуттєві образи предметів і явищ навколишнього світу;

- образність мовлення виникає шляхом вживання слів в переносному значенні;

- образне мовлення виступає як сутність виразного мовлення, яке визначається майстерністю викликати наочно-чуттєві уявлення за допомогою спеціальних мовних засобів, які отримали назву «виразники образності». Тобто слова, словосполучення і мовні конструкції сприяють створенню словесного образу;

– образне мовлення – це виразно-зображальні якості мовлення, що повідомляються її лексичними і граматичними засобами (експресивною лексикою, особливими афіксами, тропами і фігурами).

Таким чином, розглядаючи образне мовлення як предмет дослідження різних наук, наголошуємо на його змістовності й недостатньому вивченні. Оскільки головна закономірність оволодіння мовленням проглядається в тому, що усвідомлення мовної дійсності, при якому дитина виокремлює нову для нього галузь об'єктивних явищ, виступає як істотна сторона його розумового розвитку і відкриває великі можливості для лінгвістичного потенціалу дитини.

1.2. Особливість формування образного мовлення в учнів початкових класів

Однією з особливостей мовленнєвого розвитку є тісний взаємозв'язок мислення і мовлення. У молодшому шкільному віці пізнавальні процеси стають довільними і усвідомленими. Мислення припускає отримання знань про такі об'єкти, властивості та відносини навколишнього світу, які не можуть бути безпосередньо сприйняті за допомогою першої і нерозривно пов'язаної – другої сигнальної системи.

Мислення є предметом вивчення багатьох наук, у тому числі філософії, психології, тому має багато визначень залежно від науки, яка вивчає цей процес. З погляду філософії мислення визначається як вища здатність, як активний процес цілеспрямованого відображення у свідомості людини об'єктивної реальності у твердженнях, поняттях, судженнях. У психології мислення розглядається як психічний процес, який здійснюється в результаті розумової діяльності людини. З погляду педагогіки мислення розглядається як система взаємопов'язаних між собою дій (операцій), які виконуються суб'єктом у процесі його розумової діяльності [34, с. 218]. Тому одним із педагогічних аспектів

формування мовлення є розвиток вмінь роботи з інформацією, її осмислення, перетворення, тим самим формування загальнонавчальних умінь, способів діяльності.

Зважаючи на тему дослідження, вважаємо необхідним, розглянути наукові відомості про образне мислення як запоруку формування образного мовлення та взаємозв'язок і взаємозумовленість цих процесів у дітей молодшого шкільного віку.

Питання образного мислення як складного багатокomпонентного утворення постійно привертає увагу вчених з різних галузей наук, що вивчають людину: у філософському аспекті це питання висвітлювали Ю. Борін, Л. Левчук та інші, психологічному – Л. Виготський, П. Гальперін, С. Рубінштейн, І. Якиманська, у педагогіці мистецтва – Л. Григоровська, Л. Масол та інші [19, с. 336].

За роки шкільного навчання процес мислення зазнає суттєвих змін, оскільки проходить етапи від конкретного, наочного до абстрактного, теоретичного. Д. Ельконін констатує, що на початок молодшого шкільного віку мислення вже пройшло шлях від практичного, дійового, при якому розв'язання завдання можливе лише в ситуації безпосередніх дій з предметами, до наочно-образного, коли завдання вимагає не реальної дії з предметами, а простежування можливого шляху розв'язування в безпосередньо даному наочному полі або в плані наочних уявлень, які збереглися в пам'яті. Завдяки переходу мислення на новий, вищий, ступінь, відбувається перебудова всіх інших психічних процесів, пам'ять стає мислячою, а сприйняття – думаючим, це й становить основний зміст розумового розвитку в молодшому шкільному віці [46, с. 255].

Образне мислення – процес пізнавальної діяльності, спрямований на відображення істотних властивостей об'єктів (їх частин, процесів, явищ) і сутності їх структурного взаємозв'язку. Образне мислення являє

собою єдину систему форм відображення – наочно-дієвого, наочно-образного й візуального мислення [3, с. 282].

Вікові межі учнів молодших класів охоплюють період життя з 6 до 11 років. Молодші школярі зростають і розвиваються, покращується їх розумова працездатність. Інтенсивний розвиток нервової системи учнів забезпечує можливості для здійснення довільної поведінки, планування, виконання та контролю програми дій. Психофізіологічний розвиток учнів молодшого шкільного віку характеризується такими психічними пізнавальними процесами і властивостями: сприймання, увага, пам'ять, уява, мислення, мовлення, які мають безпосередній вплив на продуктивність навчання.

Сприйняття формується за допомогою різних аналізаторів. Низка дослідників (Л. Занков, Н. Маркова та ін.) відзначають, що в процесі сприймання велику роль відіграють органи чуттів. За період навчання у початковій школі учні добре орієнтуються у формах і кольорах, сприймання набуває довільної форми, покращується робота аналізаторів, що дає змогу краще розрізняти відтінки кольорів, висоту звуків тощо.

Увага – це зосередженість діяльності суб'єкта в певний момент часу на якомусь реальному або ідеальному об'єкті – предметі, події, образі, міркуванні тощо. Увага є формою організації свідомості й умовою успішного перебігу психічних процесів і станів. Увага не має власного змісту, а виявляє свою дію у зв'язку з відчуттям, сприйняттям, пам'яттю, мисленням тощо [14, с. 244].

«В учнів, особливо в 1-2 класах, провідною залишається мимовільна увага, тому привертає увагу учнів те, що впадає у вічі: рух, дія, новизна. У молодших школярів увага залишається більш стійкою під час виконання зовнішніх дій і менш стійкою під час виконання мисленнєвих дій. Поєднання образу і слова, візуалізація слова через

виконання зовнішніх імітаційних дій сприяють формуванню у школярів навичок переключення та розподілу уваги» [34, с. 220].

Пам'ять учнів початкової школи характеризується заучуванням і відтворенням. Мимовільне та довільне запам'ятовування змінюється на образне та словесно-логічне.

Уява в учнів молодших класів надзвичайно бурхлива, іноді керована. Відбувається вдосконалення образів і фантазій, переважає мимовільна уява і поступово розвивається довільна. Необхідною умовою розвитку уяви є вміння оперувати мисленнєвими образами, що є основою для розвитку творчості.

Процес мислення учнів починається з аналізу та синтезу дій або під час порівняння певних об'єктів. Школярі поступово навчаються: виокремлювати істотні властивості й ознаки предметів і явищ; визначати зв'язки між поняттями, узагальнювати предмет, не виконуючи практичних дій з ним; доводити думку з наведенням прикладів і аргументів. Разом із тим судження молодшого школяра спираються на наочні уявлення та власний досвід.

На думку Н. Жінкіна, О. Ушакова мислення і сприйняття молодших школярів сприяє: формуванню розуміння прочитаного, є відповіддю на питання за змістом; розвитку вміння виділяти художні засоби виразності. Наявність вміння помічати виразні, яскраві слова і їх усвідомлювати, також відзначає в своїх роботах О. Пономарів.

Образне мислення виникає у дітей на етапі молодшого шкільного віку і є підґрунтям для формування образного мовлення. Зв'язок слова і образу досліджували наступні науковці: Л. Виготський, О. Лурія, О. Потєбня, С. Рубінштейн.

Так, Л. Виготський відзначає, що «слово – це особлива форма відображення дійсності. Людина здатна довільно викликати ці образи незалежно від їх реальної наявності, саме таким шляхом вона довільно керує цим іншим світом» [10, с. 477].

Регулююча функція мовлення реалізує себе у вищих психічних функціях – свідомих формах психічної діяльності. Організація мовленнєвої діяльності, як і організація будь-якої дії, що входить до складової частини діяльнісного акту, в деяких істотних рисах подібна організації діяльнісного акту в цілому, оскільки під діями розуміються «відносно самостійні процеси, керовані свідомою метою». «У всякому разі, мовленнєва дія передбачає постановку мети (хоча і підпорядковану спільній меті діяльності), планування і втілення плану (в даному випадку внутрішньої програми), нарешті, зіставлення мети і результату, тобто є різновидом інтелектуального акту» [10, с. 512].

Для формування образності мовлення молодших школярів дослідники (В. Бадер, М. Бахтін, В. Собко та ін.) вважають, що необхідні наступні умови:

- здійснення взаємозв'язку всіх сторін мовленнєвого розвитку (фонетичної, лексичної, граматичної);
- формування у школярів елементарних уявлень про структурні, стилістичні, художні особливості різних типів висловлювання (опис, розповідь, міркування);
- ознайомлення з художньою літературою і творами образотворчого мистецтва різних жанрів, розвиваюче уявлення про використання в них різних засобів художньої виразності;
- усвідомлення дітьми необхідності і місця використання образних засобів мовлення в висловлюваннях.

В дослідженні О. Сидоренко, на матеріалі віршів розглядаються деякі питання методики роботи з подібними виразами, порушені у зв'язку з розумінням змісту поетичних творів. Провідними прийомами є питання педагога, що допомагають вичленувати мовну одиницю з тексту, акцентувати на ній увагу дитини, а також підібрати образні слова і вирази – в ході спостережень за явищами природи, з метою уточнення і конкретизації їх значення, активізації в дитячому мовленні [22, с. 395].

Д. Ельконін, Н. Жінкін, М. Пентилюк, В. Собко, О. Ушакова та ін. звертали увагу на різноманітність форм і методів формування мовленнєвої компетенції, що сприяють мимовільному впливу образності.

У молодшому шкільному віці у дітей з'являється досвід довільного використання граматичних засобів та аналіз граматичних фактів, формується і розвивається смислова сторона мовлення, в якій виявляються узагальнюючі слова, синоніми, антоніми, відтінки значень слів, розширюється загальний запас всіх частин мовлення.

Український лінгводидакт М. Пентилюк вважає, що образність мовлення створюється завдяки вживанню слів в переносному значенні, а показниками сформованості образного мовлення виступають вміння молодших школярів: розуміти переносне значення слів і виразів; знаходити слова в переносному значенні в реченнях і текстах; використовувати слова з переносним значенням у мовленні; вживати слова з переносним значенням в творчих роботах [26, с. 211].

Активний процес формування образного мовлення передбачає: сформованість уявлень про виразні засоби мовлення; розуміння алегоричного сенсу слова, переносного значення фрази (додаток Д); наявність вміння правильно використовувати у власному мовленні такі виразні засоби, як порівняння, багатозначні слова, фразеологізми, синоніми, антоніми і багато інших, і з їх допомогою яскраво, точно та переконливо висловлювати думки та почуття.

У освітній діяльності навряд чи припустимі педагогічні прийоми, що призводять до пригнічення образного мислення, оскільки без аналізу предметного змісту слів, речень і цілих текстів губляться підстави і для аналізу образного мовлення учнів початкової школи.

Отже, вивчення наукових досліджень, щодо взаємообумовленості образу, слова і мислення свідчить, що він є психологічною підставою образного мислення. Оскільки представляє собою складний і

різносторонній процес як суб'єктивного відтворення фактів, так і явищ (предметів) навколишньої дійсності у плані конкретно-чуттєвих уявлень, асоціативно пов'язаних один з одним, реальних або створених уявою у свідомості носія мови. Формування образного мовлення дітей молодшого шкільного віку є предметом і подальших наукових досліджень та експериментів.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ОБРАЗНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2.1. Стан сформованості образного мовлення учнів третього класу

Формування образного мовлення відбувається під час вивчення української мови впродовж 1-4 класів. Учні отримують знання щодо виразників образності одночасно з вивченням основного мовознавчого матеріалу та художніх творів.

Питання формування образного мовлення учнів у програмі з української мови не розглядається окремо, але виступає важливою складовою, пронизує всі змістові лінії і найбільше зосереджується в «Досліджуємо мовні явища». Певний обсяг умінь, які сприяють формуванню в учнів означеної якості мовлення, можна прослідкувати, починаючи з того, коли дитина ділиться власними почуттями та емоціями від почутого; закінчуючи – розрізненням і створенням текстів художнього стилю. Систематизували ці уміння в таблиці (Додаток Б). Знання щодо виразників образності мають надаватися паралельно із вивченням основного лінгвістичного матеріалу. Його опрацьовують на уроках української мови в будь-якому класі.

Вважаємо за доцільне проаналізувати змістове наповнення підручників з формування образного мовлення молодших школярів. Стверджуємо, що в них відсутня цілісна система роботи. Те ж саме можна зазначити і про вживання та активне застосування виразників образності. Безпосередньо у навчальних підручниках наявні ті вправи, що впливають на мовленнєве формування в учнів означеної якості.

У третьому класі робота з формування образного мовлення розширюється. Проаналізуємо підручник з української мови для 3 класу. Учні і надалі розширюють знання з розділу «Слово. Значення слова» у

виділених темах: «Багатозначні слова», «Пряме й переносне значення слова», «Синоніми», «Антоніми».

Молодші школярі визначають значення слів за контекстом і за допомогою тлумачного словника (наприклад, тема «Багатозначні слова»: «Зіскануй QR – код і досліди значення слова усмішка»). Встановлюють зв'язок між значеннями багатозначного слова («Випиши з хрестоматії для читання два речення. Підкресли в кожному реченні по одному слову. Досліди за допомогою тлумачного словника, скільки значень мають ці слова»), продовжують спостереження над вживанням синонімів («Розглянь зображення. Запиши групи слів – синонімів у порядку розміщення малюнків») і антонімів («Позмагайтеся, хто знайде на малюнку якомога більше пар антонімів») у мовленні, образних виразів. Простежують особливості вживання фразеологізмів. Після такого якісного аналізу учні вправляються в засвоєнні цих правил, створюючи невеликі тексти в письмовій формі, переважно на уроці зв'язного мовлення (наприклад: «Прочитай початок та кінець казки. За планом та малюнком склади її основну частину») [42].

Як показав аналіз методичної літератури, програми з української мови для учнів початкових класів, лінгводидактичних праць найбільш вживаними і поширеними виразниками образності в мовленні учнів початкової ланки є синоніми, антоніми, багатозначні слова, з прямим і переносним значенням.

Формування здатності учнів свідомо використовувати засоби виразності, щоб висловити свої думки, починається з більш ґрунтовного вивчення програмою, ще у третьому класі. Як засвідчив тематичний аналіз підручників. Змістове наповнення вправами у процентному співвідношенні подається у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Аналіз навчального підручника

Виразники образності	3 клас (%)
Багатозначні слова	22
Пряме й переносне значення слів	17
Синоніми	17
Антоніми	44

На основі проведеного аналізу стверджуємо наступне: відсутність цілеспрямованості завдань на формування образного мовлення; ототожнення образності мовлення з виразністю, внаслідок чого образність не розглядається, як окрема комунікативна якість мовлення; відсутність певної систематизації теоретичного матеріалу з означеного питання та відповідних систем вправ.

Для виявлення причин недосконалості образномовленнєвої роботи в школі, ми звернулися до вивчення досвіду вчителів. Тому наступним етапом роботи стало анкетування вчителів початкових класів. Його мета полягає в з'ясуванні того, як питання формування образного мовлення розглядається самими вчителями. В анкетуванні брали участь 10 вчителів початкових класів освітніх закладів міста Херсона. Усього анкета містила 6 запитань, а також вимагала загальну інформацію щодо респондентів (додаток В).

Результати опитування були такі:

1) Як ви розумієте поняття «образне мовлення»?

– Більшість опитаних, а саме – 75%, вбачала в ньому «художнє мовлення». Вчителі, що обмежились характеристикою: «мовлення за уявлюваним сюжетом», увійшли до 25% опитаних.

2) На запитання: «Чи вважаєте ви, що формування образного мовлення є проблемою сучасного етапу реформування початкової освіти?» – опитані надали 100% стверджувальну відповідь.

3) Має місце і питання доцільності методів, прийомів роботи і використання у навчальній діяльності для формування образного мовлення.

– Вчителі зазначали, що для 1-2 класу до найпоширеніших прийомів та методів належить: переказ почутого чи прочитаного, словникова робота, робота над прислів'ями, приказками, загадками, віршами, складання діалогів, творів за початком та планом; конструювання, моделювання мовленнєвих ситуацій, складання творів різних типів (описів, розповідей, міркувань), складання віршів та казок впроваджують вже у освітню діяльність 3-4 класу.

4) На питання про перешкоди здійсненню ефективної роботи з формування образного мовлення вчителями також відзначалась недостатня кількість уроків з розвитку зв'язного мовлення, наочності роздаткового матеріалу; некомпетентність до стимулювання учнів до виконання завдань та неоднорідність рівнів мовленнєвого розвитку учнів.

5) Щодо питання з приводу методичного забезпечення, було виявлено 100% незадоволеність учителів через його недостатність у кожному класі.

6) Найбільш сприятливим віком для формування образного мовлення 70% вчителів вважають молодший шкільний, 30% – дошкільний.

Отже, аналіз анкетування засвідчив середній рівень обізнаності вчителів з визначеної мовленнєвої проблеми в початковій школі й підтвердив недостатню наявність методичного супроводу щодо формування образномовленнєвих умінь учнів. Все це викликало потребу більш детальної розробки методичних засобів.

Вагомість та практична значущість формування образного мовлення зумовлені передусім тим, що воно становить якісну характеристику мовленнєвого спілкування.

У нашій роботі були визначені педагогічні умови, що впливають на ефективність роботи з формування образного мовлення молодших школярів:

– необхідність проведення підготовчої роботи з метою розвитку спостережливості дітей і формування вміння послідовно досліджувати об'єкт; збагачення мовлення засобами виразності (привернення уваги школярів до образних засобів в художніх текстах; підбір епітетів, порівнянь, тощо);

– забезпечення мотивації мовленнєвої діяльності. Учні повинні відчувати потребу в образному висловлюванні;

– навчання створенню різних видів опису (при безпосередньому сприйнятті, по пам'яті, на основі уяви);

– використання моделювання для відображення послідовності смислових частин опису в наочно-образному плані;

– використання різноманітних прийомів навчання: аналіз зразку; опис за питаннями, за планом вчителя; колективне складання опису та ін.

Сформованість образного мовлення учнів початкової ланки проходить декілька етапів:

I етап – пропедевтичний. Мета визначається підготовкою учнів до сприймання. Особливість виразників образності – це використання на інтуїтивному рівні. Забезпечення підготовки школярів до розуміння виразників образності: звертання уваги дітей до мови художнього твору; організація спостережень за словами, вжитими в переносному значенні; забезпечення розуміння поняття про порівняння, образного вислову, усвідомлення явищ багатозначності слів;

II етап – ознайомлювальний. Необхідно забезпечити усвідомлення і розуміння виразників образності як специфічних лексичних художніх засобів мовлення. Мета: знайомство із способами утворення виразників образності; засвоєння зразків образного мовлення та наслідування; складання за аналогією прикладів.

III етап – творчий. Створення умов, способів створення образних висловлювань та вмінь користуватися ними в мовленні – це головна мета визначеного етапу. Не останнє місце займає й формування вмінь до самостійної мовленнєвої творчості і застосування вивчених образних висловів. Відзначається і регулярність здійснення виходу на рівень речень й тексту, коли учень самостійно обирає засоби мовлення (як в усному, так і писемному мовленні). Формування умінь оцінювати образність мовлення.

Проведення експериментального дослідження потребує виділення критеріїв, показників та рівнів сформованості образного мовлення. Аналіз науково-методичних праць В. Бадер, А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Котик, Н. Сіранчук з досліджуваної проблеми показав розробку окремих аспектів дотичних до нашої проблеми. Найбільш об'єктивними й достовірними з точки зору предмета нашого дослідження є наробики Н. Сіранчук, яка виділила критерії та показники образного мовлення [37]:

– «співвідношення реальності до креативної образності мовлення. Креативна образність на уроках української мови організується через застосування основних прийомів. До них відноситься: інтерпретація образів як словесним оживленням асоціацій так і словесним малюванням; оригінальність і творчий підхід створення образів відповідно до ситуації мовлення; здатність до актуалізації уяви та фантазії дитини»;

– «насиченість тексту лінгвістичними та літературознавчими виразниками образності. Реалізується у мовленні наступним чином: використання у мовленні виразників образності (фонетико-словотворчих: префікси та суфікси з емоційним забарвленням; лексико-семантичних та синтаксичних); включення зазначених тропів і деяких стилістичних фігур»;

– «емоційно-інтонаційна виразність тексту. Характеризується таким проявом, як емоційна експресивність висловлювання. Формувати інтонаційний малюнок мовлення, означає працювати над такими її параметрами, як темп, тембр, правильне використання пауз, розстановка логічного, фразового, тактового наголосів»;

– «зв'язність висловлювання визначається сукупністю тематично об'єднаних відрізків мовлення. Вони знаходяться в тісному взаємозв'язку, становлять єдине ціле. Під зв'язним мовленням можна також розуміти будь-яку одиницю мовлення. Складові компоненти цієї одиниці мовлення є організованими за законами (логіки і граматики) будови мови. Необхідно звертати увагу молодшого школяра на особливості показнику критерію: аргументованість суджень, повнота і глибина розкриття теми; наявність в тексті синтаксичних одиниць різних рівнів».

Крім того, вважаємо достовірними з точки зору предмета нашого дослідження чотири рівні сформованості мовленнєвих умінь застосовувати виразники образності у практичній діяльності (за Н. Сіранчук), відповідно до критеріїв: високий, достатній, середній та низький.

Високий рівень – впровадження у висловленні всіх зазначених критеріїв. Так, відповідно до співвідношення реальності до креативної образності мовлення додаються ще деякі уміння: виділяє в структурі текстів заголовки, використовує для прогнозування орієнтовного змісту тексту та кращого його розуміння; «передає зміст твору чи окремих епізодів з дотриманням логіки викладу, а також з урахуванням структурних елементів тексту: зачину, основної частини, кінцівки та ін.» [23]; створює текст насичений виразниками образності: лінгвістичними та літературознавчими; вживає слова з емоційно-експресивним забарвленням; дотримується зв'язності висловлювання.

Достатній рівень – вправність в інтерпретації образів; побудова тексту з подальшим розкриттям головної думки і загального змісту; переважна наявність поодиноких слів та висловів з емоційно-експресивним забарвленням; насиченість висловлювань лінгвістичними та літературознавчими виразниками образності.

Середній рівень – зрідненість образності побудованого тексту, відповідно із-за відхилення від авторського тексту або теми; часткове висвітлення головної думки, похибки в структурі тексту; нестача слів та висловів з емоційно-експресивним забарвленням; поодинокі зазначення лінгвістичних та літературознавчих виразників образності.

Низький рівень – фрагментарне відтворення змісту чи окремих речень тексту, що не утворюють зв'язності і не містять образності; повна відсутність емоційно-експресивної забарвленості мовлення; уникнення лінгвістичних та літературознавчих виразників образності у мовленнєвій діяльності.

Для повноти виявлення стану сформованості образного мовлення нами здійснений аналіз зошитів учнів, який сприяє розробці комплексу завдань і має рекомендаційний характер; спостереження та вивчення документації.

На підготовчому етапі констатувального експерименту було визначено освітні завдання:

- 1) проаналізувати рівень розвитку пізнавальних здібностей учнів з образного мовлення;
- 2) підвищити культуру мовлення школярів;
- 3) виховувати почуття поваги до української мови;
- 4) порівняти рівень сформованості образних умінь до і після проведення експерименту.

Мета: розкрити особливості формування в учнів умінь образного мовлення; ознайомити з особливостями становлення мовних якостей;

розвивати логічне мислення; прищеплювати інтерес до мови, виховувати певні моральні якості та норми життя в суспільстві, тощо.

Нами було проведено дослідження на базі практики Херсонського навчально-виховного комплексу №15. Кількість молодших школярів ЕК 3-А класу становила – 30 учнів. До КК увійшли діти 3-Б класу – 28 учнів. Всі діти отримують однакові знання, систематично їх засвоюють та закріплюють.

На етапі дослідження ми провели зріз знань та проаналізували рівень сформованості образного мовлення в учнів початкової школи. Запропонували такі завдання на цьому етапі.

1) Серед поданих словосполучень знайди і запиши ті, у яких слова вжиті в переносному значенні.

- Веселе сонечко, веселий дощик, весела дівчинка.
- Срібний годинник, срібний голос, срібне листя.
- Гострий ніж, гострий слух, гостре слово.
- Плаче дощ, плаче малюк, плаче бурулька.
- Зітхає вітер, зітхає мама, зітхає грім.

2) Доповніть речення одним із написаних висловів, що знаходиться у довідці.

- Я дуже хочу придбати тобі цей смартфон, але він нам ...
- Ходімо вже додому, бо там мама ...
- Не встигли додому, бо там сестра ...
- Поки билися вовк з ведмедем, а лисиці й ...
- Ми так боялися тітку Марго, що її хату обходили ...

Довідка: *вітром здуло, слід пропав, не по кишені, місяця собі не знайде, десятою дорогою.*

3) Напишіть твір-мініатюру на тему: «Ромашка», вживаючи опорні слова: *білокура дівчина, опустивши пелюстки, струнка мов берізка, багата своїми цілющими властивостями, спочиває на полі.*

Результати проведеної роботи ми наочно представили у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Результати констатувального експерименту

№	Зміст роботи	Якість виконаного завдання	ЕК		КК	
			Кількість учнів	%	Кількість учнів	%
1	Сформованість навичок письма	Правильно виконали завдання	1	3	2	7
		Допустили 1 помилку	5	17	5	18
		Допустили 2 помилки	20	67	18	64
		Не виконали завдання	4	13	3	11
2	Володіння вмінням розуміти українське мовлення	Правильно виконали завдання	2	7	2	7
		Допустили 1 помилку	5	17	6	21
		Допустили 2 помилки	19	63	17	61
		Не виконали завдання	4	13	3	11

Як підкреслюють показники таблиці (додаток Г): на високому рівні за результатами трьох завдань констатувального експерименту перебували – 5% (ЕК) і 8% (КК), на достатньому – 17% (ЕК) і 20% (КК), середньому – 65% (ЕК) і 62% (КК) та низькому – 13% (ЕК) і 10% (КК). Сформованість навичок образномленневого спрямування в обох класах знаходиться на середньому рівні. Таким чином, ми можемо зробити висновок про необхідність впровадження в освітній процес системи вправ для формування образного мовлення.

Кількісно-якісний аналіз завдань показав, що з усіх виділених нами виразників образності учні найбільше застосовують та вміють вживати в мовленні синоніми. Що ж до слів з переносним значенням, то спостереження за роботою вчителів свідчать, що високий процент їх

використання у тих класах, де вчителі приділяють потрібну увагу формуванню відповідних умінь, обчислюють різноманітні словосполучення на дошці та в зошитах. Вживання багатозначних слів та антонімів у мовленнєвій практиці учнів трапляється рідше, більше – в усному мовленні; за умови створення емоційного настрою до уроку, учні використовують їх більше, ніж у писемному.

Таким чином, на нашу думку, стан сформованості образного мовлення учнів початкових класів відзначається низкою особливостей, серед яких найважливішими є і такі уміння:

- розкриття уявлень про засоби виразності; здатність сприймати, виділяти і помічати засоби художньої виразності;
- використання у власному мовленні різноманітних засобів образності; граматичних засобів;
- розуміння: смислового багатства слова, близькості і відмінності однокореневих синонімів; багатозначних слів та словосполучень в переносному значенні;
- оволодіння: запасом граматичних засобів, здатністю відчувати структуру і семантичне місце форми слова в реченні; запасом граматичних засобів; здатністю відчувати структуру і семантичне місце форми слова в реченні;
- усвідомлення узагальненого тексту.

Таким чином, експеримент дозволив нам зробити висновок про рівень оволодіння учнями засобами образної лексики і визначити спрямованість формування навичок культури мовлення молодших школярів.

2.2. Експериментальна робота з формування образного мовлення третьокласників на уроках української мови

На підготовчому етапі формувального експерименту було визначено освітні завдання:

- 1) розвивати пізнавальні здібності учнів;
- 2) збагатити словниковий запас мовлення молодших школярів;
- 3) сформувати вміння використовувати образне мовлення;
- 4) навчити школярів вільно сприймати і відтворювати образне

мовлення.

Запропоновані завдання на цьому етапі.

- 1) Виберіть з довідки відповідні слова і вставте їх в речення.

Із-за великої хмари сонечко.

Сонце жовтеньке землю.

Надворі яскраво сонце.

Довідка: *пестить, пробуджує, припікає, звеселяє, заглядає, виглядає, заходить, усміхається, сідає, сходить, пригріває, голубить, світить.*

- 2) Серед поданих словосполучень знайдіть ті, у яких слова вжиті у переносному значенні.

– Золота прикраса, золота сережка, золота дитина.

– Пливе музика, пливе туман, пливе спортсмен.

– Біжить хвиля, біжить час, біжить хлопчик.

– Чисте сумління, чисте небо, чисті руки.

- 3) Напиши твір-мініатюру на тему: «Айстра», вживаючи опорні слова: *мов багаття палає, яскрава, немов рожеві зірочки, красуня горда, розкішна, пишна.*

Результати формувального експерименту були представлені нами у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Рівень сформованості образного мовлення в результаті проведення формувального етапу

№	Зміст роботи	Якість виконаного завдання	Кількість учнів	%
1	Сформованість вживання лексичної одиниці в писемному мовленні	Правильне виконали завдання	2	7
		Допустили 1 помилку	14	47
		Допустили 2 помилки	10	33
		Не виконали завдання	4	13
2	Сформованість умінь виконання завдань з образного мовлення	Правильне виконали завдання	3	10
		Допустили 1 помилку	15	50
		Допустили 2 помилки	9	30
		Не виконали завдання	3	10
3	Сформованість умінь правильно, послідовно, логічно викладати думки і знання	Правильне виконали завдання	3	10
		Допустили 1 помилку	17	57
		Допустили 2 помилки	6	20
		Не виконали завдання	4	13

Високий рівень експериментального класу за визначеними значеннями становив – 9%, достатній – 51%, середній – 28%, а низький – 12%. Проаналізувавши результати формувального етапу експерименту, ми можемо зробити висновок, що після впровадження методичної системи, рівень образного мовлення учнів дещо підвищився.

Щоб перевірити результативність запропонованої методики нами був проведений контрольний експеримент. Дані, отримані в результаті цього етапу, ми відобразили в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Результати контрольного етапу експерименту

№	Зміст роботи	Якість виконаного завдання	ЕК		КК	
			Кількість учнів	%	Кількість учнів	%
1	Сформованість	Правильне виконали	6	20	5	18

	вживання лексичної одиниці в писемному мовленні	завдання				
		Допустили 1 помилку	18	60	16	57
		Допустили 2 помилки	5	17	6	21
		Не виконали завдання	1	3	1	4
2	Сформованість умінь виконання завдань з образного мовлення	Правильне виконали завдання	5	17	7	25
		Допустили 1 помилку	17	57	15	54
		Допустили 2 помилки	6	20	5	18
		Не виконали завдання	2	7	1	4
3	Сформованість умінь правильно, послідовно, логічно викладати думки і знання	Правильне виконали завдання	6	20	6	21
		Допустили 1 помилку	19	63	17	61
		Допустили 2 помилки	4	13	4	14
		Не виконали завдання	1	3	1	4

Ефективність реалізації програми експерименту була встановлена шляхом аналізу результатів констатувального і контрольного етапів. Показники таблиці (додаток Г) засвідчують, що в експериментальній групі відбувся значний перерозподіл рівнів формування образного мовлення. Якщо до впровадження експериментальної методики, високий рівень складали лише 5% дітей, то вже після нього – 19% учнів. Констатувальний зріз знань засвідчує те, що достатній рівень формування образного мовлення складали 17% школярів, а на контрольному – 60%. На середньому рівні формування образного мовлення у 65% учнів, щодо початкового етапу, на підсумковому – 17%. На констатувальному етапі, низький рівень формування образного мовлення підтвердили – 13% учнів експериментальних класів, результатами контрольного зрізу були отримані 4% учнів. Впроваджена методика виявилася результативною.

Зазначимо і зміни щодо формування образного мовлення учнів контрольних класів. Якщо на констатувальному етапі учнів з високим

рівнем було 8%, то контрольний зріз визначив 21%. Кількість учнів, що перебували на достатньому рівні зросла з 20% до 57%. Зміни спостерігалися і у групі, що перебувала на середньому рівні, тому на констатувальному етапі до неї належало 62% дітей, а на контрольному – 18%. Залишилась група учнів, які перебували і на низькому рівні, хоча їх кількісні параметри зменшилися: констатувальний зріз – 10% дітей, контрольний – 4%. Учням контрольної групи безперечно було важко висловлюватись з уживанням виразників образності, обґрунтовувати власні судження й добирати для їх розкриття доречні виразники образності.

Отже, вважаємо доречним, після проведеної експериментальної роботи і вивчення досвіду вчителів початкових класів – запропонувати систему вправ, яка сприятиме покращенню результатів з формування образного мовлення молодших школярів, незалежно від теми і розділу розглянутого.

У межах вивчення теми «Слово. Значення слова» розроблений та запропонований комплекс завдань. Насамперед, вони спрямовані не тільки на формування образності, а відповідно і виразності мовлення: завдання на збагачення і активізацію словникового запасу учнів (засвоєння лексичного значення слова; робота над синонімами та антонімами); оволодіння засобами художньої виразності (робота над образними висловами; робота над переносним значенням слова); завдання на оволодіння емоційною виразністю (усвідомлення зв'язку звукового складу слова з його значенням; співвідносність граматичної форми і значення слова; зв'язок інтонації зі змістом); завдання на ознайомлення з виражальними засобами поетичного слова (усвідомлення зв'язку ритмічної гармонії твору зі змістом; розвиток чутливості до римування).

Завдання на збагачення і активізацію словникового запасу учнів.

Робота над збагаченням активного словника, засвоєнням лексичного значення слова.

1) Прочитайте вірш «Моя мама» З. Татарчинської [6]. Розкажіть, що ви знаєте про власну маму. Доберіть однокореневі слова: *мама – мамуся – ...*

2) «Піраміда слів». Завдання полягає в тому, щоб створити «сходинки» зі слів певної тематики. Кожне наступне слово повинно бути на одну літеру довше за попереднє. Наприклад, сходинки до теми «Птахи» може бути такою:

аіст

голуб

синиця

ластівка

3) «Досконалі назви». Усі предмети, до яких люди вже давно звикли, мають власні назви. Вчитель пропонує учням придумати нові назви предметам, більш доречні, з їхнього погляду. Наприклад: *книга – ..., окуляри – ..., телефон – ..., іграшка – ..., яблуко – ..., друг – ..., тощо.*

Робота над синонімами.

1) Виділіть і підкресліть в вірші синоніми до слова *щебече* за В. Шаройко [45].

2) Замініть в останньому реченні казки «Як рак лисицю перехитрив» В. Даля [12], слово *витріщила* відповідним синонімом. Подумайте, чи змінився зміст речення? Зіставте слова – синоніми. Чи однакові вони за значенням? Який можна зробити висновок?

3) Подумайте, чому автор (О. Зубер) у кінці казки «На добраніч, мишко!» [16] використав слово *спалахували*, а не *раптово виникали*, *починали з великою силою*. Яка різниця між значенням цих синонімів?

Робота над антонімами.

1) Доберіть антоніми до таких слів із вірша В. Бутрім [40]: *щасливо – ..., веселий – ..., гарячий – ..., чистенький – ..., ситий.*

2) Знайдіть у прислів'ях слова, які протилежні за значенням й утворіть антонімічні пари («Корінь навчання гіркий, а плід його солодкий», «Багато диму – мало тепла», «Ластівка день починає, а соловей кінчає» [33]).

3) «Слова навиворіт». Вчитель називає будь-який об'єкт і його ознаку, а дітям необхідно назвати якомога більше слів, значення яких протилежне даному за цією ознакою. Наприклад: *хліб – смачний*. Антонімом за цією ознакою будуть всі шкідливі продукти. *Хліб – ароматний*. *Протилежні об'єкти – смердючий (сир)*.

Завдання на оволодіння засобами художньої виразності.

Робота над переносним значенням слова.

1) Якими словами автор може змальовувати осінь як живу істоту? Придумайте власний вислів з переносним значенням про осінь.

2) «Утвори речення». Учні розподіляються на дві команди. Учитель називає слово, яке може вживатись в декількох значеннях (як у прямому, так і в переносному). Гравець однієї з команд складає речення, в якому це слово вжите у прямому значенні, а гравець другої – у переносному. Наприклад: «*Дівчинка голосно сміється*»; «*Хмарка сміється у синьому небі*».

3) Завдання виконується учнями на індивідуальних картках з таблицею – алгоритмом. Приклад змісту:

– Що? *Троянда*.

– Яка? *Рожева*. Яскрава. Кумедна. Чарівна. Пухнаста.

– На що схожа? *Вогник*. Голівка. Клубочок. Курчатко. Сонечко.

– Образне словосполучення: *рожевий вогник*, яскрава голівка, кумедний клубочок, чарівне курчатко, пухнасте сонечко.

– Образне речення: *Троянда – немов рожевий вогник, який заховався у траві*. Яскрава голівка ніжитья на безкрайній галявині. Кумедний клубочок загубився у лісових хащах. Чарівне курчатко

поблискує у шовковій траві. Пухнасте сонечко подарувало землі яскравих діток – кульбабок.

Завдання на оволодіння емоційною виразністю літературної мови.

Усвідомлення зв'язку звукового складу слова з його значенням.

1) Зверніть увагу на слова, які передають настрій осінньої пори вірш А. Житкевича «Листопад» [7]: *листя стелить сад, хмари небо затягли, ходить осінь та ін.*

2) Які почуття викликають у вас ці рядки?

*«Коник скрипочку трима,
В затишку квіток дрима.
Тільки піднесе смичок -
Квіти підуть у танок» [32].*

(Н. Становська)

Які звуки з вірша посилюють ваші відчуття й почуття?

3) «Рядок звуків». Учитель називає звук або звукосполучення. У цей же час, учні повинні вгадати, на який звук природи він схожий. Наприклад: *ш-ш-ш – шелест листя; у-у-у – вітер завиває; ж-ж-ж – джміль гуде.*

Співвідносність граматичної форми і значення слова.

1) Знайдіть у тексті казки О. Зубер [16] лагідні слова, якими можна охарактеризувати *мишу (мишка, мишенятко)*. Придумайте і назвіть так само ніжно і тепло головного героя казки.

2) «Продовжте рядок». Учитель називає слово – це може бути іменник. Дітям необхідно утворити за допомогою префіксів однокореневі іменники. Як приклад приводимо схему, за якою необхідно утворити ряд: *нога-ніжка-ніженька*.

3) Знайдіть у вірші «Осінь» Т. Винник [8] лагідні і пестливі слова. Чим різняться між собою слова у парах: *листки-листочки, птахи-*

пташеньки; гриби-грибочки, сад-садочок. Навіщо автор використовує ці зменшувально-пестливі слова? Доведіть власну думку.

Зв'язок інтонації зі змістом.

1) Які рядки з вірша «Равлик лізе на стеблинку» можна прочитати радісно, а які з сумною інтонацією?

*«Равлик лізе на стеблинку,
Сам несе свою хатинку.
В нього ріжки коротенькі
І чутливі, мов антени.
Налякався і завмер -
Схожий став на букву «ер» [30].*

(В. Гринько)

2) Прочитайте оповідання «Як мураші наїлися цукру» М. Йогансена [24]. Подумайте та доберіть до кожного абзацу тексту умовні позначки (веселе, сумне або зле обличчя).

3) Намагайтеся прочитати рядки вірша «Невидимий художник» (Д. Чередниченка) [5]: сумні за змістом, з веселою інтонацією, та навпаки – веселі рядки з сумною інтонацією. Який можна зробити висновок?

Завдання на ознайомлення з виражальними засобами поетичного слова.

Усвідомлення зв'язку ритмічної гармонії твору зі змістом.

1) Що особливого ви встигли помітити в тексті про довкілля? Як побудовані речення? Чи є в ньому віршовані рядки?

«Зберегти чистим довкілля – це запорука щасливого і здорового життя на Землі кожного з нас. І саме ти, людино, спроможна виконати таке завдання. Своєю чистотою водні плеса завдячуватимуть тобі, господарю природи. Землянине, пам'ятай, що майбутнє планети в твоїх руках!» [11].

2) «Вірш – число». Мета цього завдання – пояснити дітям, в чому полягає важливість ритму. Вчитель дає завдання написати вірш не за допомогою слів, а використовуючи лише числа. На конкретному прикладі, перш за все, пояснюється зміст поетичного твору, який повинен передаватися не тільки лексичним значенням слів, а його ритмом. Наприклад:

Вірш про школу

115 + 17,

45 на 45,

11 і 13,

220, 220!

Розвиток чутливості до римування.

1) Знайдіть у вірші «Восьминіг» пари слів, що римуються. Назвіть їх і поясніть власну думку.

«Дуже радий восьминіг,

Що у нього вісім ніг.

Він у штиль і у негоду

Легко горне ними воду.

А була б лиш пара ніг -

Вмить стомився б восьминіг» [31].

(Д. Безносенко)

Додайте до кожної пари слів власне римоване слово.

2) Поспостерігайте за тим, як можуть римуватися рядки у вірші «Дід брусочок третій клав». Пронумеруйте рядки у строфі та запишіть схему римування. Наприклад: 1-2, 3-4.

«Дід брусочок третій клав

Для упору навкоси.

Так він хвіртку змайстрував,

Я ж дивлюся: буква «И» [29].

(В. Гринько)

3) «Злови риму». Учитель вимовляє пари слів, що римуються або не римуються. Завдання дітей – плескати у долоні, коли почують рими, і піднімати руки вгору, якщо пари слів не римуються. Наприклад: *жук – павук, хлопчик – стовпчик, ягнятко – дитятко та ін.*

Сучасне, цікаве, творче навчальне завдання завжди мотивує молодшого школяра. Про це свідчать особливості та характер форм образного мовлення. Відбувається розвиток уяви, що завжди являє собою своєрідний виклик; спостерігається розвиток впевненості у власних силах, розширення кругозору, а також забезпечення можливості брати відповідальність за власне навчання. Дитина схиляється до застосування інформації з інших шкільних предметів і до використання їх змісту.

ВИСНОВКИ

У результаті опрацювання лінгводидактичної, психологічної, педагогічної літератури і проведення дослідно-експериментальної роботи з метою вивчення та узагальнення можливостей та шляхів формування образного мовлення учнів початкових класів ми дійшли до таких висновків:

1) Аналіз теоретичних засад сучасного стану сформованості образного мовлення, визначає змістовність і недостатність вивчення проблеми. Оскільки головна закономірність оволодіння мовленням проглядається в тому, що усвідомлення мовної дійсності, при якому дитина виокремлює нову для нього галузь об'єктивних явищ, виступає як істотна сторона його розумового розвитку і відкриває великі можливості для лінгвістичного потенціалу дитини.

Процес формування образного мовлення залежить від психологічних особливостей учнів початкової школи. Освітня діяльність має цілеспрямований характер: формування здібностей до самостійної, творчої та активної діяльності; розширення світогляду і націленість на розвиток пізнавальних інтересів; мовленнєвий і розумовий розвиток молодшого школяра. Психічні якості, насамперед, удосконалюються у напрямі від аналізу окремого предмета, явища до аналізу зв'язків і відношень між предметами і явищами; від наочно-дієвого до розумового і абстрактно-розумового аналізу.

Наукові дослідження, щодо взаємообумовленості образу, слова і мислення свідчать, що він є психологічною основою образного мислення. Оскільки представляє собою складний і різнобічний процес як суб'єктивного відтворення фактів, так і явищ (предметів) навколишньої дійсності у плані конкретно-чуттєвих уявлень, асоціативно пов'язаних один з одним, реальних або створених уявою у свідомості носія мови. Формування образного мовлення дітей

молодшого шкільного віку є предметом і подальших наукових досліджень та експериментів;

У освітній діяльності навряд чи припустимі педагогічні прийоми, що призводять до пригнічення образного мислення, оскільки без аналізу предметного змісту слів, речень і цілих текстів губляться підстави і для аналізу образного мовлення учнів початкової школи.

2) Нами було розкрито сутність основних понять «образного мовлення»:

– образ – це суб'єктивне явище, яке виникає в результаті діяльності (предметно-практичної, сенсорно-рецептивної, мисленнєвої), що становить цілісне відображення дійсності;

– образність – це невід'ємна ознака будь-якого виду мистецтва, форма усвідомлення дійсності з позицій певного естетичного ідеалу; виникає шляхом вживання слів в переносному значенні;

– образні засоби – це лексико-граматичні категорії, що використовуються для вираження всіх одиниць мови (слово, словосполучення, речення, складне синтаксичне ціле). Образність мовлення – це здатність слова створювати наочно-чуттєві образи предметів і явищ навколишнього світу;

– образне мовлення виступає як сутність виразного мовлення, яке визначається майстерністю викликати наочно-чуттєві уявлення за допомогою спеціальних мовних засобів, які отримали назву «виразники образності». Тобто слова, словосполучення і мовні конструкції сприяють створенню словесного образу.

3) Запропонована система вправ на цілеспрямоване формування умінь образномовленнєвого спрямування учнів – направлена на дотримання основних вимог, пов'язаних із забезпеченням: мовленнєво-мислительних завдань різного рівня; природної ситуативності навчання; оволодіння способами творчої діяльності; диференційованого підходу до сформованості вмінь учнів; підпорядкування змісту вправ над типовими

недоліків в мовленні; стильової та жанрової диференціації; застосування вправ, що передбачають продуктивну діяльність образного характеру.

Сучасне, цікаве, творче навчальне завдання завжди мотивує молодшого школяра. Про це свідчать особливості та характер форм образного мовлення. Відбувається розвиток уяви, що завжди являє собою своєрідний виклик; спостерігається розвиток впевненості у власних силах, розширення кругозору, а також забезпечення можливості брати відповідальність за власне навчання. Дитина схиляється до застосування інформації з інших шкільних предметів і до використання їх змісту.

4) Дослідження показало, що до експериментального навчання, високий рівень оволодіння образним мовленням був незначний – 5% і 8%. Більшість дітей знаходились на середньому рівні – 65% і 62%. За даними результатами експериментальний клас виявив достатній рівень оволодіннями видами образно-мовленнєвої діяльності – 60%, що підтверджує результативність запропонованої методики формування образного мовлення учнів початкових класів. Проведене дослідження показало, що розроблені завдання є ефективними на уроках української мови.

Незважаючи на те, що методисти та вчителі на уроках української мови, звертають увагу учнів на засоби мовної виразності, використовують різні методи і прийоми для вдосконалення мовлення молодших школярів, простежується позбавленість у використанні емоційно-експресивних засобів для надання мовленню яскравості та образності. Як показали результати дослідження, причиною є формальний підхід до процесу навчання використання образних засобів мови в початковій школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева Л. Робота над виражальними засобами на уроках мовленнєвого розвитку / Л. Алексеева // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2010. № 50. С. 150-156.
2. Баліцька Н. Г. До питання вивчення антонімів у початкових класах. 2003. №5. URL: <https://cutt.ly/mgK7797>
3. Большой психологический словарь / под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. 3-е изд., доп. и перераб. Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак. 2006. 672 с.
4. Бублик Л. М. Теоретичні засади синонімії в українській мові / Л. М. Бублик // Культура народів. Причорномор'я. 2002. № 35. С. 89-93.
5. Весела абетка. Дмитро Чередниченко «Невидимий художник». URL: <https://cutt.ly/3gI1Tt8>
6. Вірші про маму для дітей 5-12 років. URL: <https://cutt.ly/PgI1oAc>
7. Вірші про осінь для дітей. URL: <https://cutt.ly/jgI1xoT>
8. Вірші про осінь, які легко вивчити дітям. URL: <https://cutt.ly/MgI1Aiu>
9. Вивчення теми «Прикметник» як засіб формування пізнавальної активності молодших школярів. URL: <https://cutt.ly/xgK5y1M>
10. Выготский Л. С. Мысль и слово // Психология / Лев Семенович Выготский. М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. С. 462-512. (Серия «Мир психологии»).
11. Готові домашні завдання. URL: <https://cutt.ly/BgI1RwN>
12. Даль В. І. Казка «Як рак лисицю перехитрив». URL: <https://cutt.ly/NgOc6oD>
13. Дудик, П. С. Стилїстика української мови : Навчальний посібник. К. : Видавничий центр «Академія». 2005. 368 с. (Альма-матер).

14. Загальна психологія: Підручник / О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. Київ: Либідь. 2005. 464 с.
15. Зимняя И. А. Лингвopsихология речевой деятельности / И. А. Зимняя. Москва : МПСИ. Воронеж : НПО «МОДЭК». 2001. 432 с. (Психологи Отечества).
16. Казка для дітей від Ольги Зубер «На добраніч, мишко!». URL: <https://cutt.ly/gg1cQQ>
17. Каптур Г. А., Остапук М.С. Формування образного мовлення молодших школярів засобами художнього слова / Г. Каптур, М. Остапук // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. 2016. № 1 (1). С. 62-70.
18. Кардаш І. Використання поглядів О. Потебні в розвитку образного мовлення школярів / І. Кардаш // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2008. №25. С. 43-47.
19. Колотило О. М. Педагогічні умови розвитку художньо-образного мислення молодших школярів / О. М. Колотило // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2013. Вип. 17 (1). С. 336-343.
20. Ладыженская Т. А. Система работы по развитию связной речи учащихся. М. : Педагогика. 1975. 280 с.
21. Лейзеров Н. Л. Образность в искусстве: Идеологическая борьба в современном мире. М.: Наука. 1974. 208 с.
22. Мацько Л. І. та ін. Стилiстика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. К.: Вища шк. 2003. 462 с.
23. Нова українська школа / Типова освітня програма для закл. заг. серед. освіти, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко. 3-4 класи. URL: <https://cutt.ly/NgNeFr5>

24. Оповідання (Майк Йогансен) «Як мураші наїлися цукру». URL: <https://cutt.ly/YgI1WlI>
25. Павленко О. М. Викладання української мови в процесі пропедевтичної підготовки іноземних студентів як лінгводидактична проблема. URL: <https://cutt.ly/qgJ5gJl>
26. Пентиліук М. І., Маруніч І. І., Гайдаєнко І. В. Ділове спілкування та культура мовлення: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури. 2010. 224 с.
27. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник. К.: Либїдь. 1993. 248 с.
28. Пономарьова К. Системний підхід до вивчення синонімів у початкових класах / К. Пономарьова // С. 1-15.
29. Початкові класи. Все для вчителя початкових класів. Вірш В. Гринько «Дїд брусочок третїй клав». URL: <https://cutt.ly/agOfNM4>
30. Початкові класи. Все для вчителя початкових класів. Вірш В. Гринько «Равлик лїзе на стеблинку». URL: <https://cutt.ly/RgI1mCF>
31. Початкові класи. Все для вчителя початкових класів. Вірш Д. Безносенко «Восьминїг». URL: <https://cutt.ly/ggOfLgG>
32. Початкові класи. Все для вчителя початкових класів. Вірш Н. Становської «Коник-музика». URL: <https://cutt.ly/DgI1hAl>
33. Приказки та прислїв`я з антонїмами. URL: <https://cutt.ly/VgI1db1>
34. Романюк А. А. Образне мислення в навчальній діяльності молодших школярів / А. А. Романюк // Збїрник наукових праць «Педагогїчні науки». 2018. Вип. LXXXIII. Т. 2. С. 217-221.
35. Сосюр, Фердїнан де. Курс загальної лїнгвїстики / Фердїнан де Сосюр; Пер. с фр. А. Корнїйчук, К. Тищенко. Киев: «Основи», 1998. 324 с.
36. Симоненкова Т. П. Культура мовлення як показник загальної культури особистостї / Т. П. Симоненкова // Науковий часопис НПУ

імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. 2013. Вип. 10. С. 229-233.

37. Сіранчук-Василишина Н. М. Розвиток образного мовлення молодших школярів у процесі навчання української мови. URL: <https://cutt.ly/cgOjPAr>

38. Сіранчук-Василишина Н. М. Наукові засади розвитку образного мовлення учнів початкових класів. URL: <https://cutt.ly/XgOh01P>

39. Сіранчук Н. М., Козицька С. М. Робота над метафоричністю та фразеологією образного мовлення молодших школярів. URL: <https://cutt.ly/mgOv3Lw>

40. Слова, протилежні за значенням (антоніми). URL: <https://cutt.ly/kgOlqLC>

41. Словник української мови. Академічний тлумачний словник. URL: <https://cutt.ly/YgK3N9T>

42. Українська мова та читання : підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти. У 2-х ч. Ч. 1 / Н. Кравцова, О. Придаток, В. Романова. Тернопіль : Підручники і посібники. 2020. 144 с.

43. Фоміна І. Л. Роль образності мовлення під час навчання / І. Л. Фоміна // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. 2014. Вип. 11 (1). С. 72-74.

44. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко. Запоріжжя: ЗДУ. 2002. 351 с.

45. Шаройко В. Н. Вірші для дітей. Український дитячий портал «Соняшник». URL: <https://cutt.ly/LgOkVFi>

46. Эльконин Д. Б. Избранные педагогические труды / под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко. Москва : Педагогика. 1989. 554 с.

47. Янко Н. О. Лінгвістичні засади формування стилістичних умінь в учнів початкових класів // Вісник Чернігівського національного

педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка / гол. ред. М. О. Носко.
Чернігів: ЧНПУ, 2012. Вип. 100. С. 446-450.

ДОДАТКИ

Додаток А

«Мовлення в наукових джерелах»

Наука	Науковці	Наукові положення
Психологія	В. Синиця	«Мовлення – форма якого закономірно пов’язана і визначається змістом, а зміст є вираженням відповідного бажання або думки мовця».
Лінгвістика	Т. Котик	«Мовлення – процес індивідуальний, оскільки мовець самостійно будує різні типи синтаксичних конструкцій, добирає мовні знаки та варіює ними, комбінує їх по-різному в рамках одного речення».
	П. Сигеда	«Мовлення – це послідовність знакових одиниць спілкування у конкретному мовному матеріалі в їх комунікативному використанні».
	М. Панов	«Мовлення – це конкретність, у якій реалізуються мовні закономірності, парадигматичні й синтагматичні».
Методика	Т. Гнаткович	«Мовлення – це сукупність мовленнєвих дій, які мають власну проміжну мету, що підпорядковується меті діяльності».
	О. Гаврилов	«Мовлення – це форма спілкування, опосередкована мовою, яка включає процеси побудови та розуміння висловлювання».
	М. Вашуленко	«Мовлення – це вміння правильно і доцільно, відповідно до норм літературної мови, користуватися всім арсеналом мовних засобів у побудові зв’язних висловлювань».
Педагогіка	В. Сухомлинський	«Мовлення – це невід’ємна складова навчання рідної мови, суть якої полягає в озброєнні учнів умінням правильно, з дотриманням високої мовленнєвої культури зв’язно висловлювати свої думки як в усній,

		так і писемній формах, тобто розвивати у них природну комунікативну здатність, формувати, поліпшувати й вдосконалювати їхнє зв'язне мовлення.
--	--	---

Додаток Б

«Уміння, що сприяють формуванню образного мовлення учнів»

1 клас	2 клас	3 клас	4 клас
– ділиться своїми почуттями та емоціями від почутого;	– впевнено висловлює власні думки;	– доводить аргументовано свою думку;	– обґрунтовує власне ставлення до почутого, спираючись на набуті знання, власний досвід;
– розрізняє близькі й протилежні за значенням слова;	– розпізнає слова, близькі і протилежні за значенням;	– добирає до поданого слова 1-2 найуживаніші синоніми, антонім;	– добирає до поданого слова 2-3 найуживаніші синоніми, антоніми, користуючись відповідними навчальними словниками;
–	– пояснює значення більшості слів, ужитих у прямому та переносному значеннях;	– пояснює пряме і переносне значення слів; – утворює словосполучення з прямим і переносним значеннями;	– використовує у власному мовленні слова в прямому і переносному значеннях для досягнення мети спілкування;
– розпізнає слова, які мають кілька значень;	– пояснює різні значення багатозначних слів (з допомогою вчителя);	– розпізнає найуживаніші багатозначні слова і пояснює їх різні значення;	– розкриває значення найуживаніших багатозначних слів, вводить їх у словосполучення, речення;
–	– знаходить у художніх текстах виражальні засоби мови, пояснює їх роль;	– використовує виражальні засоби мови;	– використовує у власних висловленнях виражальні засоби мови;

—	—	—	<p>— пояснює значення найуживаніших фразеологізмів;</p> <p>— добирає до фразеологізмів близькі за значенням слова;</p>
— визначає кількість речень у тексті, виявляє їх межі за графічними орієнтирами;	— перевіряє і вдосконалює власні тексти, усуваючи лексичні повтори;	— використовує для зв'язку речень у тексті займенники, прислівники, близькі за значенням слова;	— складає речення з однорідними членами, правильно їх інтонує і записує;
— інтонаційно правильно вимовляє розповідні, питальні й окличні речення і відповідно оформлює їх на письмі (використовує відповідні розділові знаки);	— правильно відтворює інтонацію розповідних, питальних і спонукальних, окличних та неокличних речень;	<p>— правильно інтонує речення, різні за метою висловлювання та вираженням почуттів;</p> <p>— правильно інтонує і записує речення зі звертанням;</p>	— правильно інтонує і записує речення, різні за метою висловлювання та інтонацією;
— має уявлення про текст (практично відрізняє його від речення);	— розрізняє текст-опис та пояснює його призначення;	<p>— розрізняє за характерними ознаками художні, тексти;</p> <p>— розпізнає текст-опис;</p>	<p>— розрізняє і будує тексти художнього стилю;</p> <p>— розрізняє різновиди текстів і пояснює їх призначення;</p> <p>— будує розповіді, описи, міркування, есе;</p>

Додаток В**Анкетування для вчителів початкових класів**

ПІБ вчителя _____

Досвід _____ Освіта _____ Клас _____

Запитання:

1. Як ви розумієте поняття «образне мовлення»?

2. Чи вважаєте Ви, що формування образного мовлення є проблемою на сучасному етапі реформування початкової освіти? Доведіть власну думку

3. Які методи та прийоми роботи ви застосовуєте для формування образного мовлення?

4. Що перешкоджає здійсненню ефективної роботи з формування образного мовлення?

5. Чи є достатнім методичне забезпечення з означеного аспекту роботи?

6. З якого віку потрібно формувати образне мовлення школярів?

Додаток Г

Результати експериментальної роботи

Рівні сформованості образного мовлення учнів початкових класів
(констатувальний етап)

Рівні знань учнів	Завдання для 3 класу			
	3 - А		3 - Б	
	Кількість учнів	%	Кількість учнів	%
Високий	2	5	2	8
Достатній	5	17	6	20
Середній	19	65	17	62
Низький	4	13	3	10

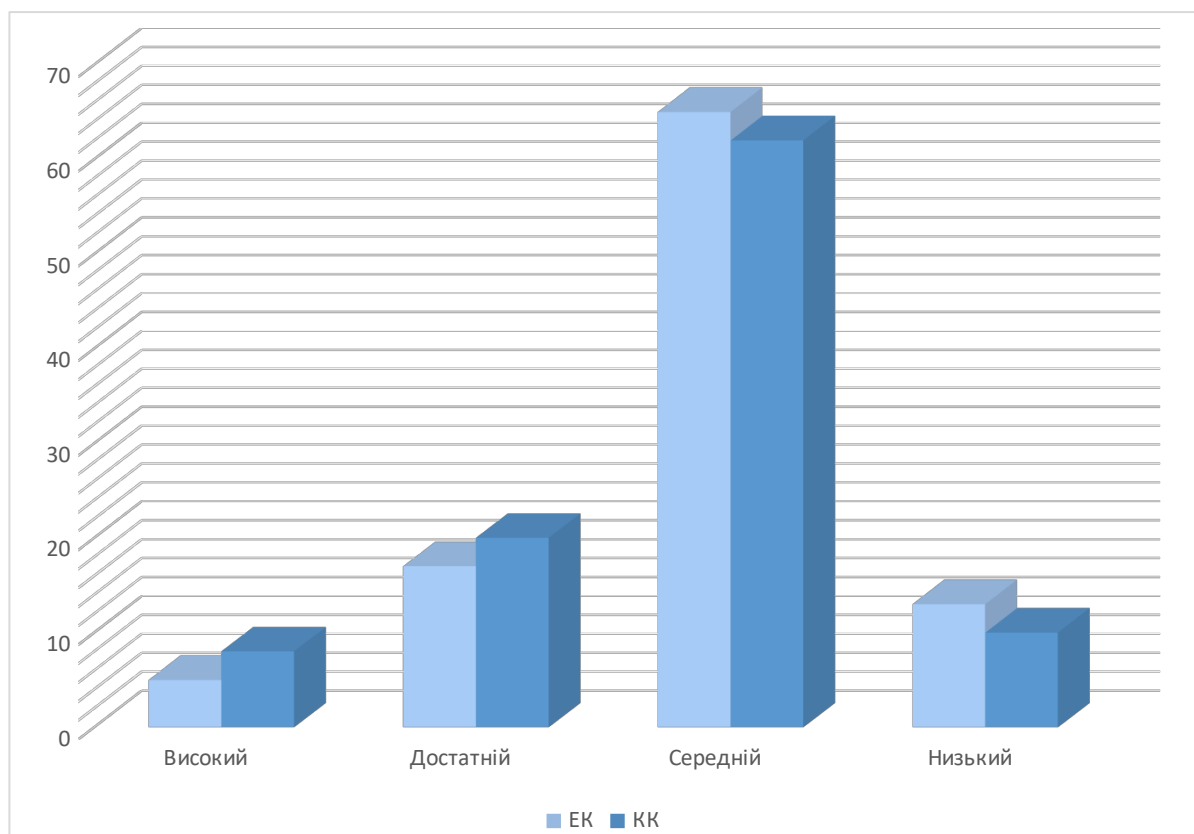

Рис. 2.1. Рівні сформованості образного мовлення учнів початкових класів (констатувальний етап)

**Рівні сформованості образного мовлення учнів початкових класів
(контрольний етап)**

Рівні знань учнів	Завдання для 3 класу			
	3 - А		3 - Б	
	Кількість учнів	%	Кількість учнів	%
Високий	6	19	6	21
Достатній	18	60	16	57
Середній	5	17	5	18
Низький	1	4	1	4

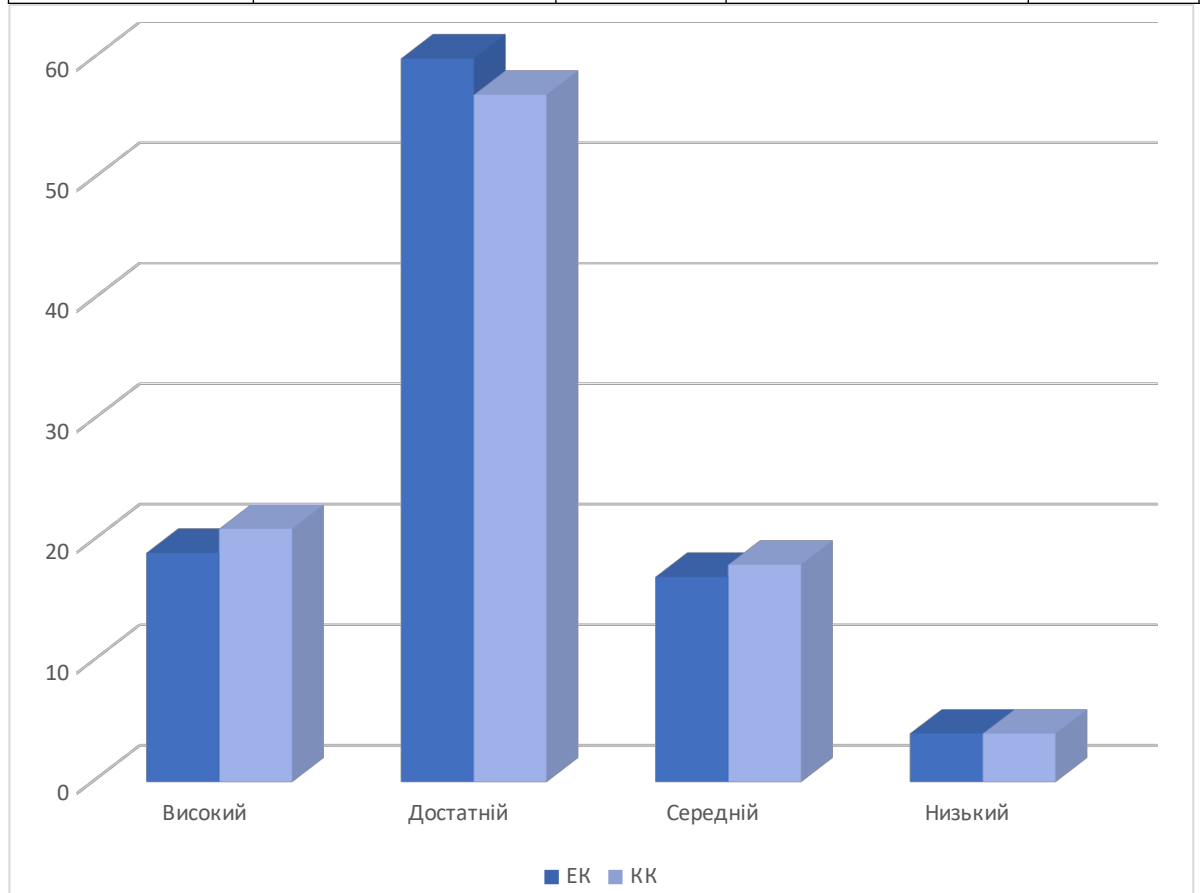

Рис. 2.2. Рівні сформованості образного мовлення учнів початкових класів (контрольний етап)

Додаток Д

Конспект уроку з української мови у третьому класі:

«Слова з прямим і переносним значенням. Спостереження за значенням слів»

Мета: ознайомити учнів із прямим і переносним значенням слів, виробляти вміння визначати значення слова в контексті, самостійно використовувати слова з переносним значенням, ознайомити учнів з новим словниковим словом «*криниця*», збагачувати словниковий запас учнів, розвивати усне мовлення дітей, виховувати спостережливість.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник (3 клас за М. Захарійчук, А. Мовчун), малюнок криниці, мікрофон, рюкзачок – словничок.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань та мотивація навчання

1. Гра «Мікрофон»

– З чого складається наше мовлення? – Що виражає речення? – Які бувають речення за метою висловлювання? – Як відокремлюються речення одне від одного на письмі? – Як зв'язуються між собою слова в реченні?

2. Робота над деформованим реченням

Сонечко, сяло, в, високо, небі, золоте

– Це речення? – Чому ці слова не складають речення? – Чи можна скласти з них речення? – Про що буде це речення? (про сонечко) – Що говориться про нього? (сяє) – Це головні члени цього речення. – Складіть речення з поданих слів.

III. Повідомлення теми та мети уроку

Отже, щоб висловити думку, скласти речення, нам потрібні слова. – А чи можуть слова бути без значень? – А що вони можуть означати? – Що означають слова *золоте сонечко*?

Ми вирушаємо сьогодні у цікавий світ слів і дізнаємось, що слова мають свої таємниці. Хочете їх відкрити? Давайте спробуємо. Сьогодні ми познайомимося з однією особливістю слів – з прямим і переносним значенням.

IV. Робота над темою уроку

1. Бесіда – коментар за вправою №78. Висновок – правило на с. 39.
2. Каліграфічна хвилинка. *Кк кр кри*
3. Словникова робота.
 - а) Відгадайте загадку.

*Серед села стоїть бочка,
Хто хоче, той нап'ється.*

(Криниця)

– Що таке криниця? (вчитель показує малюнок) – Якою буває криниця? – Хто з вас бачив справжню криницю? – Чому в народі кажуть: «*До доброї криниці стежка утоптана*», «*Лиш до доброї криниці йдуть люди пити водицю*»? – Діти, а яка вода в криниці? (*чиста, прозора, кришталева, холодна, срібна, льодяна*) – Які з цих слів вжиті в прямому, а які в переносному значенні?

- б) Робота в парах.

Скласти сенкан «Криниця». Діти зачитують свої варіанти.

Криниця.

Дерев'яна, глибока.

Дає, напуває, охолоджує.

Криниця дає людям воду.

Джерело.

– Давайте покладемо наше нове словникове слово до нашого рюкзака – словничка.

V. Фізкультхвилинка**VI. Закріплення та систематизація знань**

1. Робота з підручником. Вправа №79.

2. Вибірковий диктант.

– Записати тільки словосполучення, у яких є слова з переносним значенням.

*Кучеряве дерево – кучеряве волосся;
густий дощ – густий ліс;
золотий ланцюжок – золотий клен;
танцюють діти – танцюють сніжинки;
іде дощ – іде тато;
добра криниця – добра людина*

VII. Підсумок уроку

– Що навчилися сьогодні робити на уроці? – Яке нове словникове слово запам'ятали? – Що найбільше сподобалось?

VIII. Домашнє завдання

Вправа №80, с. 40 (дібрати слова з прямим і переносним значенням до поданих слів, скласти та записати речення з поданими словами). Намалювати малюнок *криниці*, на якому буде заховано ненаголошену букву *И*.

Додаток Е

Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Андрієвська Олена Сергіївна, учасниця освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;

- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;

- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

- не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
- відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
- запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
- не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
- не підроблювати документи;
- не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
- не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки ;
- не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
- не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
- не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
- не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
- не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

11.11.20
Андрієвська

Олена